

K proměnám volební kampaně Národní strany na sklonku 19. století

/ Pavel Fabini /

Studium českých politických stran v období monarchie dosud vykazuje charakteristiky naznačené Jiřím Malířem, který upozornil na ojedinělost studií vytvářejících půdu pro syntetizující zpracování daného tématu.¹ Při svém rozboru stavu výzkumu tehdy shledal, že „takřka žádná pozornost“ nebyla věnována otázkám strukturálních změn v organizaci stran, instrumentům působení stran na veřejnost nebo profesionalizaci politiky.² S naznačeným zaměřením souvisí výzkum jevů spojených s přípravou a konáním voleb, který se těší značnému badatelskému zájmu v řadách politologů, ale prosazuje se také historický přístup, jak ukazuje řada studií.³ Historici zkoumající politický vývoj v 19. století tak spoluiniciují revizi teoretických modelů vzniku a vývoje stran, dopadů volebních systémů na výsledky voleb, změny politické praxe, a obecně zajišťují empirická data pro další promyšlení tématu.

K této tradici historické práce v otázce vývoje politických stran se hlásí také autor tohoto článku. Stěžejní moment, který sleduje, souvisí se

1 Malíř, Jiří: Systém politických stran v českých zemích do roku 1918. In: Jiří Malíř – Pavel Marek (edd.): Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v Československu 1861–2004. I. díl. Brno 2005, s. 17–58.

2 Tamtéž.

3 Velek, Luboš: Způsoby politické komunikace v 19. století: Místo a role politické schůze v politické kultuře českých zemí 1861–1914. In: Kateřina Bláhová (ed.): Komunikace a izolace v české kultuře 19. století. Praha 2002, s. 204–221; týž, Aristokrat demokratem: Václav hrabě Kounic a česká politika 1883 až 1897. In: Jiří Malíř – Martin Rája (edd.): JUDr. Václav Kounic a jeho doba. Brno 2009, s. 59–91; týž, Mladočeši a konec principu všenárodní strany – volby do Říšské rady 1900–1901. *Paginae historiae* 7, 1999, s. 126–158; Pokorný, Jiří: Volby 1861 jako potvrzení nového systému. In: Kristina Kaiserová – Jiří Rak (edd.): Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1918. Ústí nad Labem 2008, s. 19–30; Nikrmajer, Leoš: August Zátka a volby do českobudějovického obecního zastupitelstva v roce 1906. *Jihočeský sborník historický* 63, 1994, s. 125–131; Brabencová, Jana: České živnostnictvo a parlamentní volby v roce 1897. In: Josef Harna – Petr Prokůž (edd.): Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny. Praha 2001, s. 131–135; Studnička, Pavel: Volby do říšské rady a jejich kandidáti v roce 1907 a 1911 na Pardubicku, Chrudimsku a Vysokomýtsku. *Chrudimský vlastivědný sborník* 2, 1997, s. 95–116.

zachycením geneze forem politické kampaně na příkladu Národní strany. S využitím deskriptivních a interpretačních nástrojů autor zjišťuje, jak se vývoj organizační struktury strany, ale také názory příslušníků stran promítaly do každodenní praxe předvolebních zápasů v době dynamické transformace politického prostředí. Nabízí se tak nejen představení rozmanitých technik agitace, či pokusů o proměnu strany po směru modernizačních trendů, ale také nahlédnutí do myšlenkového prostoru, který nám umožní vysvětlit možnosti a limity ideových a organizačních inovací.

V průběhu posledních dvou desetiletí 19. století zaznamenalo předlitavské politické prostředí řadu výrazných posunů směrem k demokratizaci volebních řádů, na které politické strany reagovaly snahou o vhodnou reformu organizační struktury. Zároveň proces stimuloval hlubší diferenciaci českého stranického subsystému, která se výrazně prosadila v posledním decenniu.⁴ První fázi procesu odstartovalo snížení volebních cenů v městské kurii a v kurii venkovských obcí novelou č. 142 z roku 1882 pro říšskou radu, a následně též pro zemský sněm Českého království. Vláda Eduarda Taaffeho, opírající se tehdy o uskupení „železného kruhu pravice“, si tímto krokem zajistila pozice proti opoziční „sjednocené levici“ německých liberálních stran.⁵ Druhá fáze souvisela s masovým vystoupením dělnického hnutí na počátku 90. let. S iniciativou, včetně návrhů na rozšíření volebního práva na dosud nezastoupené vrstvy společnosti, přišla vláda i politické strany. Prosadila se ale až koncepce Badeniho, která počítala s ustavením páté kurie volené na základě všeobecného a rovného hlasovacího práva, přičemž byl opět snížen census v kurii měst a kurii venkovských obcí.⁶ Ve výsledku tento soubor oprav hlasovacích řádů v předlitavské části monarchie vrhl na politický trh nové skupiny voličů, jejichž představy se rozcházely s vedoucím národně-liberálním táborem jak o úloze a cílech, tak formě a kultuře politiky.

Pro obě stávající české národní strany se nové poměry staly výzvou ve dvou hlavních směrech. Předně do budoucna nastala potřeba rozšířit a zdokonalit organizaci, aby umožnila podchycení a usměrnění aktivizovaného elektorátu. Vedle této organizační roviny vystoupila do popředí nutnost reflexe nových požadavků a jejich zapracování do stále ještě všennárodní

4 Malíř, J.: *Systém*, s. 31–32.

5 Judson, Pieter M.: *Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire 1848–1914*. Michigan 1996, 196–198.

6 Jenks, William: *The Austrian Electoral Reform of 1907*. New York 1950, s. 22–25.

koncipovaných programů.⁷ Iniciativy se chopila Národní strana svobodomyslná (mladočeši), vytvářející s Národní stranou (staročeši) a konzervativním velkostatkem Český klub na říšské radě, která se jen obtížně srovnávala s postavením slabšího a podřízeného partnera.⁸ Ve směru reorganizace začali mladočeši jednat roku 1883, kdy se soustředili na utváření sítě politických spolků v jednotlivých částech Prahy a vybraných regionech. Po roce 1887 začali klást důraz na formování důvěrnických výborů a v letech 1888–1890 kvantitativní nárůst organizačních jednotek dosáhl vrcholu.⁹ Agitační aparát stál připraven získat mladočechům širší společenské zázemí a vytlačit staročechy z vedoucích pozic. Využívaly se různé prostředky, od vynášení výroků z důvěrných porad, přes politickou instrumentalizaci tzv. *Gautschových ordonancí*, školské novely, nebo zápasu o umístění desky Jana Husa na nové budově Národního muzea.¹⁰ Vše nakonec vyvrcholilo kampaní *pryč s punktátory*, jejíž intenzitu staročeši pociťovali ještě po deseti letech. Mladočeská strana se v kritice zaměřila na vztah Národní strany k vládě, ale také na ústupky katolické církvi a konzervativní šlechtě, přičemž zdůrazňovala nacionální a státoprávní cíle, jejichž efektivní sledování údajně staří opustili. Zároveň svým programovým prohlášením a všestrannými sliby získávala nahněvané střední vrstvy měst i venkova, tísněné dopady hospodářské krize a rostoucím zadlužením.¹¹

Staročeské vedení zpočátku spoléhalo na své trvající dominantní postavení v rámci českého politického prostoru, obvinilo mladočechy z rozvracení národa a v zemských volbách 1889 si i přes citelné ztráty udrželo vedoucí pozici. Nutno dodat, že si představitelé Národní strany organizačního deficitu a slabého osobního nasazení byli vědomi. V únoru 1888 psal F. L. Rieger svému novopečenému zeti Albínu Bráfovi, že pokud se nezorganizují, „mladí ... dostanou všude vrch“.¹² Reflexi nutné reorganizace nalezneme ve staročeských řadách častěji, přesto nebyla uskutečněna v dostatečné

7 Křen, Jan: Dvě století střední Evropy. Praha 2005, s. 247.

8 Špiritová, Alexandra: České kluby členů poslanecké sněmovny říšské rady v letech 1879–1918. *Paginae historiae* 0, 1992, s. 170–189.

9 Vojtěch, Tomáš: Organizační vývoj mladočeské strany do roku 1891. *Český časopis historický* 75, 1977, s. 554–584.

10 Velek, Luboš: Česká kulturní politika versus racionalizace struktury státního vzdělávacího systému. Případ tzv. *Gautschových ordonancí* z roku 1887. In: Haral Bider – Barbora Křivohlavá – Luboš Velek (edd.): Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v Habsburské monarchii 1867–1918. Praha 2003, s. 589–628.

11 Vojtěch, Tomáš: Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách. Praha 1980.

12 Archiv Národního muzea (dále jen ANM), fond F. L. Rieger (dále jen FLR), kart. 13, Rieger Bráfovi 22. 2. 1888.

míře a mladočeská aktivita při volbách v roce 1889 překvapila i samotného Bráfa. Ten Karlu Mattušovi s údivem sděloval, že „*mladí patrně mají celou volební kancelář*“. Mimo to poukazoval na pasivitu staročechů v předvolební kampani: „*... jest patrné, že by venku věci tak zle nestály, ale že my již zbytečně mnoho pole přenechali protivníku v agitaci čilejšímu.*“¹³

Kromě reorganizace strany a reformulace programové náplně si nastoupení nového elektorátu vyžádalo změnu přístupu k samotným voličům co do formy i obsahu komunikace. Národní strana se s touto výzvou snažila vypořádat. A právě volební kampaň se svou ústřední rolí v zápase o poslanecké mandáty představuje jedinečný prostor, na kterém můžeme průběh zmíněných snah detailně sledovat a zároveň si přiblížit každodennost jedinečného fenoménu novodobé historie v období la belle époque.

Samotné vymezení volební kampaně¹⁴ odkazuje jednak k určitému časovému rozmezí, zejména ale k souboru aktivit, které jsou pro ni charakteristické. U obou těchto rovin přitom dochází k proměnám v čase. Na úsvitu konstitucionalismu existovaly zčásti odlišné představy a vzorce chování spojené s aktivitou předcházející akt volby, než na které jsme dnes zvyklí. Přesto některé důležité momenty, nazvějme je elementy volební kampaně, zčásti přetrvaly. V rámci přípravné fáze je to mj. aktivizace lokálních stranických struktur, jejich intenzivní součinnost s ústředím, vytvoření kandidátky a realizace stranického sjezdu spojená s vydáním předvolebního prohlášení. Poté následuje agitační fáze volební kampaně, kdy se příslušníci a sympatizanti strany za využití rozmanitých prostředků snaží získat voliče pro své kandidáty. Časový rozsah kampaně pak sleduje osu zmíněných aktivit, nicméně rozhodující úsek začíná rozpuštěním legislativního sboru a ohlášením termínu pro výběr nového.

Proměny organizační struktury

Z načrtnuté definice je patrné, že úspěšná realizace kampaně kladla značné nároky na komunikaci mezi stranickými strukturami. Zaměříme se tedy nejprve na její aktéry. Vyjdeme-li z organizační definice Maurice Duvergera,

13 Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LAPNP), Karel Mattuš (KM), Bráf Mattušovi 10. 8. 1888.

14 V textu používám jak termín volební kampaň, tak předvolební kampaň, a oba termíny jsou co do významu vzájemně zaměnitelné.

je strana „spolek malých skupin rozprostřených na území státu a propojených institucemi zajišťujícími kooperaci“.¹⁵ V případě Národní strany identifikujeme coby koordinující instituce vedoucí orgán poslaneckého klubu nazvaný Sbor důvěrníků poslanců Národní strany (SDPNS), a v roce 1872 ustavený politický spolek Český klub na čele s Domácí radou (DRČK). Oba vrcholné orgány rozhodujícím způsobem určovaly programovou, organizační i volební strategii a jejich personální složení zajišťovalo spojení s lokálními, nebo také venkovskými důvěrníky, reprezentujícími ony malé skupiny.¹⁶ Změna nastala v polovině 90. let, kdy strana až na pár výjimek pozbyla svého parlamentního zastoupení a došlo k reorganizaci vedení. Rozhodující kompetence tehdy získal nově ustavený Výkonný výbor (VVNS) volený zemským sjezdem a disponující právem kooptace, zatímco Český klub omezil pro příště svou roli na diskusní fórum, pravidelně pořádající přednášky.¹⁷ Příslušnost k výkonnému výboru pak znamenala prestižní a mocenské postavení nejen pro členy, ale i pro lokální skupiny, které tito zastupovali, a charakter strany tím zaznamenal jistý modernizační posun.¹⁸

Základní lokální jednotkou byli zmínění místní důvěrníci, vykonávající také v období mimo volební kampaň úkoly zadávané z pražského ústředí a připravující tak v okresech půdu pro realizaci staročeských intencí. Po volebních ztrátách roku 1889 vedoucí představitelé Národní strany aktivizovali síť důvěrníků, jejichž pasivitu pokládali za hlavní příčinu neúspěchu.¹⁹ Ale po následné porážce v říšských volbách zůstávali důvěrníci na dlouhou dobu v útlumu a i sama jejich existence byla potírána místními odpůrci z řad mladočechů. Pokus o změnu situace nastal s debatou týkající se zavedení všeobecného volebního práva a v reakci na sílící sociálně demokratické hnutí. Tehdy připravovalo staročeské vedení svolání zemského sjezdu strany za účelem oživení politických aktivit.²⁰ Ze sjezdu nakonec sešlo pro

15 Duverger, Maurice: *Political Parties*. London 1954, s. 17.

16 Cibulka, Pavel: *Národní strana*. In: Jiří Malíř – Pavel Marek (edd.): *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. Brno 2005, s. 109–138.

17 Během schůze České klubu v květnu 1901 přišla řeč i na otázku voleb. Bylo ale poznamenáno, že kompetentní diskutovat, natož rozhodovat o těchto otázkách zůstává výhradně VVNS. Národní archiv (dále jen NA), Český klub (ČK), kart. 9, Protokol jednání Českého klubu z 18. 5. 1901

18 Staročeský předák z Pardubic si v roce 1897 stěžoval vedení, že jejich volební skupina není ve výkonném výboru zastoupena, ačkoli tomu tak doposavad bylo. NA, ČK, kart. 19, Formánek Českému klubu 8. 2. 1897.

19 Při té příležitosti vytvořen seznam důvěrníků NS dle soudních okresů. NA, ČK, kart. 17.

20 Mattuš, Karel: *Paměti*. Praha 1921, s. 152.

pouliční alotrie omladiny a reakci vlády v podobě vyhlášení výjimečného stavu. Nicméně o „osvěžení našich lidí“ jednala Domácí rada Českého klubu a rozhodla se oslovit venkovské důvěrníky dotazníkovou formou, aby si vedení utvořilo obraz o situaci v okresech.²¹ Výsledek nebyl nijak uspokojivý. Řada oslovených důvěrníků odmítala pro danou chvíli jakoukoli politickou činnost, poukazovalo se na mladočeský terorismus, jiní naopak směřovali výtky do vlastních řad a jen málo dotázaných projevilo odhodlání hájit energicky staročeské pozice.²² Zároveň respondenti poukazovali na úpadek stranické organizace. Z obce Pamětník nedaleko Chlumce nad Cidlinou psali, že sice „pozice strana naše ... neztratila, ale organizace není zde žádná“, a jinde suše konstatovali: „musilo by se začít znova.“²³

Následná reakce na sebe nedala dlouho čekat a za dva měsíce ústředí rozeslalo pokyn k zakládání 3–5 členných důvěrnických sborů pro jednotlivé soudní okresy. Z mnoha míst docházely opět odmítavé zprávy, přičemž pregnančně situaci popsal českořebovský důvěrník E. Pražský: „... žádný čestný muž nevydá svou čest, rodinný klid, aneb důstojnost svého úřadu všanc zfanatizovaným stoupencům strany mladočeské, kterým není žádný prostředek dosti špatný, by dosáhli cíle hlásaným Národními listy, vyhubit vše staročeské“.²⁴ Pasivita se stala zaklínadlem spojeným s očekáváním brzkého útlumu veřejných sympatií k mladočeské straně, který měla navodit její neúspěšná parlamentní taktika. Ale termíny všeobecných voleb se blížily a přání vyslovené v lednu 1894 Riegre, „mít důvěrníka v každé obci“, zůstávalo nenaplněno.²⁵ Zatímco v okresech nadále odmítali nejen formování pevnějších stranických struktur, ale i přednáškové schůze o časových otázkách, Antonín O. Zeithammer informoval na počátku října vedení o úmyslu mladočechů navýšit důvěrnické stavy ze současných 156 na 1000!²⁶ V druhé polovině téhož měsíce se staročeské ústředí detailně zaměřilo na organizační otázky, vznikl několikastránkový elaborát a v listopadu 1894 svolaný sjezd novou organizační koncepcí posvětil.²⁷ Vedle důvěrnických sborů (DS) s působností v daném soudním okrese a s vyměřeným pracovním programem, které se měly pravidelně scházet a volit si funkcionáře, měly jednotlivé DS vysílat zástupce do skupinových důvěrnických

21 NA, ČK, kart. 8, schůze DRČK 27. 9. 1893.

22 NA, ČK, kart. 18.

23 NA, ČK, kart. 18. Dopis z 10. 10. 1893 z Hořic a z 23. 10. 1893 z Pamětníka.

24 NA, ČK, kart. 18. Dopis E. Pražského z 29. 1. 1894.

25 NA, ČK, kart. 9. Zasedání SDPNS z 10. 1. 1894.

26 NA, ČK, kart. 9 Protokol schůze SDPNS 9. 10. 1894.

27 Sjezd se od té doby nazýval „organizační“ a odehrál se 18. 11. 1894.

sborů (SDS) působících na úrovni volebních skupin.²⁸ K hlavním úkolům SDS náležel výběr vhodných kandidátů pro obě klíčové kurie.²⁹ Formování základních jednotek pak probíhalo do léta 1895 a třístupňovou organizaci později zastřešil již zmíněný výkonný výbor. Tento organizační model se v zásadě uplatnil až do zániku strany, ačkoli některých bodů, zejména trvalé existenci středního stupně (SDS), nebylo dosaženo a základní jednotky (DS) zase zasáhla na přelomu století dlouholetá eroze.³⁰

Přípravná fáze

Určujícím faktorem pro podobu tehdejší stranické organizace se stal větší volební systém s kuriovým zastoupením, kdy se každý soudní okres (několik soudních okresů spolu vždy tvořilo volební obvod) skládal z míst hlasujících do městské kurie, kam náleželi voliči z větších měst, a dále kurie venkovských obcí, zastupující zbytek okresu. V případě důvěrníků Národní strany obecně platilo silnější pokrytí měst coby ohnisek politizace národa, zatímco venkov zůstával poddimenzován a od konce 80. let ovládnut mladočechy.³¹ Svou roli sehrála skutečnost, že do začátku 20. století zůstávala kurie venkova volena nepřímou prostřednictvím volitelů.³² Počet členů důvěrnického sboru se lišil okres od okresu a odrážel místní podmínky, míru politizace a stávající pozice Národní strany. Existovaly sbory o pouhých třech členech, někdy se je ani nepodařilo sestavit, jindy se zase do voleb rozpadly.³³ Kupříkladu v Chrudimi v roce 1891 nalezneme měsíc před konáním voleb 16 staročeských důvěrníků a dalších třináct lidí „za důvěrníky se hodících“.³⁴ Reorganizace z let 1894–1896 si vyžádala početní omezení, takže důvěrník z téhož města, pověřený sestavením okresního sboru o čtyři roky později, udává jen šest vhodných adeptů a ze Zbirova téhož roku sděluje, že místo pěti pro „rozlehlost okresu“ přijali dva členy navíc.³⁵

28 Volební skupiny pro městskou kurii tvořilo vždy několik měst vybraných napříč okresy, zatímco ostatní sídelní jednotky volily do kurie venkovských obcí, u kterých volební skupinu tvořilo vždy několik soudních okresů.

29 Kurie měst a kurie venkovských obcí s národní většinou v elektorátu.

30 NA, ČK, kart. 19.

31 Slabá organizace na venkově a odmítání důvěrníků pro volby pracovat v roce 1895 vedla nakonec k volební pasivitě Národní strany.

32 Přímá volba do zemského sněmu Království českého zavedena až zákonem č. 63/1901 ř. z.

33 NA, ČK, kart. 19. Dopisy z Náchoda ze dne 15. 2. a 22. 3.

34 NA, ČK, kart. 18 Fišer Sedlákoví 5. 2. 1891.

35 NA, ČK, kart. 19. Havelka 26. 3. 1895.

Personální skladba vykazovala rysy typické pro kádrovou stranu. K těm patří exkluzivita, zaměření nikoli na počet, ale na kvalitu členů rekrutovaných z místních honorací.³⁶ Mezi důvěrníky tak nalézáme funkcionáře obecní a okresní samosprávy, učitele, faráře a děkany. V městech řemeslníky, lékaře, architekty a obchodníky, zámožné továrníky, na venkově naopak statkáře, mlynáře nebo vedoucí cukrovarů. Od konce 80. let museli důvěrníci počítat s tím, že „jim nastane úloha velmi nesnadná a vzhledem k jejich menšině je třeba předvídati, že vydání budou všemožnému osočování, snad i nynějšímu modernímu terorismu ...“.³⁷ Nepřekvapí tedy, že snahy vyhnout se čestné povinnosti tvořily pestrou paletu hospodářských, rodinných a zdravotních důvodů, kterých přibývalo úměrně s rostoucí aktivitou soupeře. Ještě náročnější postavení měl jednatel, kterého si sbor volil za účelem komunikace s pražským ústředím a mezi okresními důvěrníky.³⁸ Ideální jednatel, „duše“ okresního sboru, měl být nezávislý, věci znalý a schopný udržovat korespondenci věcně a bezodkladně. Někdy se jevilo nalézt takovou osobu téměř nemožným: „Kde by byla způsobilost, není vůle a odvahy, kde by byla vůle, není schopnost – aneb schází důvěra.“³⁹ Stávalo se pak, že jednatele i předsedu DS zastávala tatáž osoba.

Pro dálkovou komunikaci se využívala tradiční dopisová forma a telegrafické spojení, neboť novinka v podobě telefonu zůstávala stále ještě nedostupná pro vysoké náklady s ní spojené. Ačkoli moderní metody odposlechu netrápily zatím ještě staročeské straníky, strach a nedůvěra směřovaly k hlavnímu zprostředkovateli tehdejšího dálkového spojení – poště. A tak roku 1891 neopomněl kutnohorský jednatel upozornit vedení strany, aby citlivá sdělení byla posílána rekomando „an na zdejší poště úřaduje mnoho mladočechů a máme podstatné příčiny k nedůvěře“.⁴⁰ Při říšských volbách o šest let později si zase rozhněvaný staročeský kandidát Schmaus stěžoval, že nedostal dopis a že se v místě „nešetří“ listovní tajemství: „Jest nejvyšší čas, aby naše pošta byla zestátněna, ale bez našeho poštmistra ... zuřivého a všeho schopného mladočecha“.⁴¹ Jindy zase domluva vážla v rámci strany, ať už na úrovni okresu, nebo mezi důvěrnickým sborem a pražským ústředím, což někdy vedlo znechucené jednatele k abdikaci na svěřenou funkci.⁴²

36 Duverger, M.: *Political Parties*, s. 20.

37 NA, ČK, kart. 19. Dopis z Kostelce nad Orlicí z 2. 6. 1895.

38 Organizační řád Národní strany. NA, ČK, kart. 19.

39 NA, ČK, kart. 19. Dopis z Kostelce nad Orlicí z 2. 6. 1895.

40 NA, ČK, kart. 18. Dopis Hradeckého z Kutného Hory 4. 2. 1891.

41 NA, ČK, kart. 19. Dopis z Rokycan 13. 3. 1897.

42 V roce 1895 např. jednatele z Pelhřimova (7. 8.) a Borovan (15. 5.). NA, ČK, kart. 19.

Vedle aktivity spojené s předvolební agitací, o které se ještě zmíním později, náležela okresním důvěrníkům ve spolupráci s vedením klíčová role při výběru kandidátů poslanectví. I tato oblast procházela dynamickým vývojem, jak co do otázky, kdo má kandidáta navrhnout, tak jaké osobní aspekty má splňovat. Zastavme se nejprve u druhé problematiky, ačkoli obě spolu souvisí. Musíme se vrátit až k počátkům ústavní éry, kdy se formovalo liberální milieu se svou koncepcí ideálního voliče a jeho parlamentního zástupce.⁴³

Liberální tradice vycházela z premisy o existenci přirozeného morálního řádu a na něj vázaného souboru principů a ctností, jehož zachycení ráciem a následné sledování mělo vést k dosažení „obecného dobra.“⁴⁴ Schopnost nahlédnout tento řád náleží každému člověku coby rozumové bytosti, podmínkou je ale tento potenciál kultivovat vzděláním v jeho hegelovském významu. Takové teoretické vzdělání „spočívá v tom, že se učíme ponechávat v platnosti také jiné a nacházíme obecná hlediska, abychom věc, objektivno uchopili v jeho svobodě a bez zjištěného zájmu.“⁴⁵ Bohulibé snaze zajistit dobro společnosti jako celku brání osobní, sobecký zájem, protože „kdo se spokojuje s partikularitou, zůstává nevzdělaný ... takovému člověku v zásadě schází schopnost abstrakce: nedokáže odhlédnout sám od sebe a přihlížet k něčemu obecnému.“⁴⁶

Z přitakání podobným představám vychází rozdělení společnosti na vzdělanou elitu, disponující právem zastupovat společnost v její úplnosti, a na nevzdělané vrstvy neschopné odhlédnout od vlastního prospěchu a sladit jej s ostatními. Posledně jmenovaným pak neměla být upřena pouze možnost vystoupit na půdě parlamentu, ale nejlépe samo aktivní volební právo.⁴⁷ Vedle kritéria výše daní, které ovšem opět odkazuje k výši majetku a tím implicitně k racionalitě správce, se právě tento moment stal záminkou k politickým nerovnostem nejen na úrovni jedince, ale promítl se i do hodnocení národních či stavovských pospolitostí.⁴⁸

43 Judson, P.: *Exclusive Revolutionaries*, s. 49–55.

44 Koncepce obecného dobra či zájmu národa pramenily z převládajícího důrazu na komunitu, v rámci které je jedinec ukotven. Dnešní individualistický přístup pohledu na společenství byl tehdejšími myslitelům cizí, případně chápán jako nežádoucí.

45 Gadamer, Hans-Georg: *Pravda a metoda I*. Praha 2010, s. 29.

46 Tamtéž, s. 28

47 Velek, Luboš: *Myšlenka zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva v obecném a českém kontextu. Sříd I*, 2009, s. 58–67.

48 Ještě v roce 1905 hájil ministerský předseda Gautsch privilegované zastoupení německé národnosti v Českém království s poukazem na jeho kulturní vyspělost. Venkovské obyvatelstvo pak vedle nižší zastoupená volilo na své zástupce na zemský sněm až do roku

V českém politickém prostředí tyto ideje smíšené s nacionalismem podpíraly koncepci všenárodního zastoupení, kterou v praktické politice ztělesnila Národní strana.⁴⁹ Měšťanský národně-liberální tábor si tak na dlouhou dobu zajistil výhradní právo rozhodovat o obsahu české politiky, stejně jako kritériích kompetentnosti ucházet se o poslanecký mandát. Změnu pohledu posílila agrární krize spolu s opravou volebních řádů. Střet obou koncepcí příkladně ilustruje Riegrův dopis z poloviny 80. let: „Je mi to proti mysli, že také u nás začíná se ujímati myšlenka, že by rolníky mohl zastupovati dobře jen rolník. Pravda ovšem, že každý nejlépe ví, kde ho střevíc tlačí, ale předce dovede obuv upravit tak, aby netlačila, jen švec!“⁵⁰

Přes snahy hájit staré pořádky si nový pohled na parlamentní zastoupení našel cestu i do samotné Národní strany, která byla nucena v zápase s mladočechy více naslouchat přáním voliče. Během kampaně 1891 důvěrník z Nepomuku radil odmítnout osvědčeného staročecha, profesora Duchka, protože o něm nechce „žádný jak rolník, tak měšťan a i kněží slyšet a bude-li za kandidáta postaven, bude v našem okrese ... vše ztraceno“.⁵¹ Místo profesora navrhuje rolníka, který by prošel jednohlasně. Nejvíce ostrakizovanou skupinu představovaly osoby z řad advokátské profese, těšící se jinak početnému zastoupení. Velmi nevybíravě na ně útočil předák agrárníků Alfons Šťastný, ale odmítaly je i širší voličské kruhy, jak dokládá zpráva z Chlumce nad Cidlinou, kde „naši voličové rozhodně vyslovují se proti kandidátu z řad pánů advokátů“.⁵² A ačkoli řada staročechů nadále odmítala poslance „nekvalifikované“, a žádala nominovat pouze „elitní kandidáty do pole“, „ústředí již schvalovalo otevřít brány parlamentu dělnictvu a neváhalo národní a křesťanské dělníky veřejně podpořit.“⁵³ Tímto se dostáváme k samotnému popisu procedury užívané při výběru kandidáta a s ní souvisejícími překážkami.

Výběr vhodného kandidáta snad nelze přecenit, alespoň ne v době, kdy ještě pochybný televizní obraz politika neurčoval rozhodování voličstva a kdy se kampaň opírala o schůze, na kterých se uchazeči poslanectví veřejnosti představili a bránili nejen politický program strany, ale i svůj charakter,

1901 nepřímo prostřednictvím volitelů.

49 Později také Národní strana svobodomyšlná.

50 LAPNP, KM, Rieger Mattušovi 20. 8. 1884.

51 NA, ČK, kart. 18. Dopis Václava Kšíra z 21. 2. 1891.

52 NA, ČK, kart. 18. Dopis z Chlumce nad Cidlinou z 25. 2. 1891.

53 In: Národní politika, XV (71), 12. 3. 1897. S. 1.

morální bezúhonnost a v neposlední řadě schopnost hájit svěřené zájmy.⁵⁴ Prameny přitom ukazují, že se při nominaci osobností pro jednotlivé volební obvody vedení strany těšilo výsadní autoritě, ale i tato, jak si ukážeme, měla své limity. Dlouhodobě přitom převládala praxe delegovat pravomoc na lokální důvěrnické sbory, které měly lepší informace o náladách obyvatelstva a šancích případných kandidátů, přičemž si vedení ponechalo právo na konečnou sankci.⁵⁵ Ideální procedura pak měla probíhat zhruba v následujícím pořadí:

- 1) vedení NS přenechalo kompetenci vybrat kandidáta lokálním důvěrníkům
- 2) zástupci okresních DS se sešli ke společné poradě v rámci volební skupiny
- 3) volební skupina sdělila návrh kandidáta do pražského ústředí, které jej potvrdilo
- 4) ústředí dopsalo osobě vybrané za kandidáta, zda kandidaturu hodlá přijmout
- 5) vznikla kandidátní listina potvrzená zemským sjezdem Národní strany

Načrtnuté schéma nám přitom naznačuje potenciální komplikace, prameníci jednak z nedostatečné adaptace na proměny volebního prostředí a dále také z nejasného vymezení úloh jednotlivých složek stranické organizace. Začneme s překážkami, které při nominaci vznikaly na rovině volební skupiny, a navážeme nedostatky v kooperaci centra s lokálními důvěrníky.

Už z popisu reorganizace strany z poloviny 90. let víme, že na základě nového modelu měly vzniknout skupinové důvěrnické sbory zahrnující důvěrníky ze soudních okresů volební skupiny, které měly podávat návrh kandidáta pražskému ústředí.⁵⁶ Tato intence však mnohdy zůstala pouze na papíře. Mezi příčiny neúspěchu náležela mj. ta skutečnost, že řada okresních sborů nebyla schopna svolat schůzi za účelem výběru kandidáta, poněvadž nedisponovaly ani kontakty na ostatní sbory volební skupiny.⁵⁷ Vedle nedostatků v komunikaci s ústředím, které spravovalo seznam veškerých důvěrníků, se ohlašoval problém stárnutí a s ním spojená úmrtí osob zajišťujících dosud interpersonální vazby v obvodu.⁵⁸ Neselhala-li komunikace a došlo-li

54 Velek, L.: Způsoby, s. 204–221.

55 To dokládají dopisy řady důvěrníků uložené v NA, ČK, kart. 17–19.

56 Instrukce důvěrníkům. NA, ČK, kart. 19.

57 NA, ČK, kart. 19. Dopisy důvěrníků z Pacova (19. 4.), Rokycan (26.4.). V roce 1897 např. z Čáslavi (17.2.).

58 NA, ČK, kart. 19. Dopis z Tábora 25. 8. 1895.

ke stanovení schůze, ohrožovala zase realizaci výběru neúčast některého města či okresu, která představovala nutnou podmínku, jak ukazují sdělení, že kandidáta „jmenovati můžeme jen za souhlasu důvěrníků ostatních měst a venkovských obcí naší volební skupiny“.⁵⁹

Zmíněná podmínka měla hned několik úskalí, která se projevila během říšských voleb v roce 1897. Přiblížme si je na konkrétních případech. Tak například z Vysokého Mýta přišel dopis pražskému vedení, kde důvěrník popisoval snahu o svolání schůze městské skupiny. A ačkoli z některých měst došly kladné odezvy, odpověděly „... Pardubice vyzývavě, Přelouč odmítavě, Holice polovičatě“.⁶⁰ Kromě úmyslného bojkotu, můžeme-li to tak nazvat, najdeme i více prozaičtější důvody neúčasti při nominační schůzi. Na sjezd volební skupiny v Čáslavi jen tři týdny před volbami se dostavili z pěti měst zástupci pouhých dvou, všeho všudy jen čtyři lidé! Chrudimští později odeslali omluvný telegram, že sice vyrazili, ale kvůli počasí a „pro neschůdnou cestu museli se vrátiti.“⁶¹ Účastníci schůze pak nechťeli kandidáta navrhnout a zároveň učinili krok ne zcela obvyklý, když zároveň odmítli přijmout kandidáta navrženého z Prahy.⁶²

Právě stranickému vedení totiž náležela klíčová úloha ustanovit některou z výtečných osobností z pražského rezervoáru ve chvíli, kdy volební skupiny selhaly. Přitom už v prosinci 1896 padl ve výkonném výboru strany návrh na větší aktivitu vedení při výběru kandidátů, jako reakci na rozháranost nominací při loňských volbách.⁶³ Silná pozice centra pramenila jak z přítomnosti „vůdce národa“ Riegra a konexí u mocných osob z nejvyšších pater společnosti, tak z ovládání tisku s celozemskou působností, kde bývala kandidátní listina otištěna. Přesto docházelo k situacím, kdy vedení při zajištění nebo prosazení svého kandidáta selhalo, ať už z příčin organizačních, či odporu důvěrníků k náboženským, sociálním, národnostním a jiným aspektům nominovaného.⁶⁴

S rostoucím počtem voličstva a vyšší diferenciací zájmů, které se promítly i do podoby stranického systému, se komunikace důvěrníků s vedením zintenzivnila, ačkoli institucionální rámec strany novým podmínkám dosud nebyl uzpůsoben. To ukázaly volby roku 1897, kdy se jednatel výkonného výboru prostředkující kontakt s okresy omlouval, že je korespondencí

59 NA, ČK, kart. 19. Dopis z Rokycan ze dne 26. 4. 1897.

60 NA, ČK, kart. 19. Dopis z Vysokého Mýta 15. 2. 1897.

61 NA, ČK, kart. 19. Dopis z Čáslavi z 23. 2. 1897.

62 Tamtéž.

63 NA, ČK, kart. 9. Protokol ze schůze VVNS z 30. 12. 1896.

64 NA, ČK, kart. 19. V roce 1897 např. dopisy z Berouna (5. 2.), Čáslavi (23. 2.), Holic (20. 2.) ad.

„na všechny strany zcela zanešen“.⁶⁵ Z okresů docházely stížnosti na „liknavé“ chování Prahy při určení kandidáta. Z Německého Brodu, stabilní baště staročechů, se netajili zklamáním, když jim kandidáta oznámili až po volbě volitelů, při které ale už slíbili hlasy mladočechům v boji proti sociální demokracii.⁶⁶ Přitom už na schůzi výkonného výboru v září 1896 Alois Kroutil zdůraznil, že je „třeba brzy stanovit kandidáty a brzy začít pracovat.“⁶⁷ Důsledkem těchto nominací za pět minut dvanáct se vedle pohrbení celé místní akce zkracovala agitační fáze a tím se i snížila šance na úspěch. To vedlo navržené kandidáty k otálení se souhlasem účastnit se jistého fiaska, a výkonný výbor musel napnout všechny síly, aby nominaci přijali. Někdy ale jakákoli snaha vyzněla naprázdno.⁶⁸ Výmluvný je případ čáslavského Váchy, který sice nakonec nominaci přijal, ač šance na úspěch byla nulová a svůj list zakončil slovy: „V naději, že při příštích volbách začneme dříve pracovat.“⁶⁹

Jak již bylo řečeno, celou přípravnou fází měl podle ideálního plánu volební kampaně zakončit stranický sjezd, kde by důvěrníci z celého království potvrdili dosavadní strategii strany, kde by došlo ke zvolení výkonného výboru (po roce 1896) a shromáždění by přijalo předvolební prohlášení. Pokud to stav nominací dovolil, potvrzovala se i kandidátní listina, nebo alespoň její část a k ohlášení dalších kandidátů bylo následně zmocněno vedení.⁷⁰

Zpravidla se sjezd konal v Praze, oblíbeným místem se stala velká dvorana Měšťanské besedy a svoláván byl dva týdny, ale jindy i dva měsíce před zahájením voleb. Šlo o vskutku prvořadou společenskou událost, a tak sebou mnozí důvěrníci brali své syny, kteří sice ještě nedošli plnoletosti, zato projevovali staročeské smýšlení.⁷¹

Stejně jako u nominací, také při vypracování rezoluce a programu sjezdové diskuze na sebe iniciativu strhlo vedení a neponechávalo nic náhodě. Pro tyto aktivity si v průběhu 90. let vytvářelo užší komisi ze svého středu, někdy i několik měsíců před sjezdem, a v konečném výstupu se zrcadlily závěry z debat pléna vedení. Bezmezná autorita předáků u většiny

65 NA, ČK, kart. 19. Dopis Jana Sedláka Karlu Petákovi z 14. 3. 1897.

66 NA, ČK, kart. 19. Dopis z Německého Brodu J. Sedlákově 1. 3. 1897.

67 NA, ČK, kart. 9. Protokol ze zasedání VVNS 2. 9. 1896.

68 NA, ČK, kart. 19., Dopis z Tábora 3. 3. 1897.

69 NA, ČK, kart. 19. Dopis důvěrníka Váchy z Časlavi b. d. 1897.

70 In: Národní politika, IX (47), 17. 2. 1891. S. 4.

71 NA, ČK, kart. 20. Dopis Hynka Páva Českému klubu 26. 1. 1897.

členů pak zajistila prosazení předložených návrhů a při zářijovém sjezdu v roce 1901 došlo dokonce k schválení rezoluce „bez debaty.“⁷² V tomto ohledu představa ústředí o úloze sjezdu nejlépe vystihuje Riegrův dopis Mattušovi roku 1891, kde sice deklaruje nejvyšší důležitost usnesení těchto notáblů, zároveň ale zdůrazňuje rozhodující moment iniciativy: „takové veliké schůze nevynášejí nové plány a ideje, nýbrž slouží obyčejně k tomu, aby velikým chórem pronesly a potvrdily ty myšlenky, které se do nich vnesou.“⁷³ Přesto sjezd plnil důležitou funkci jakéhosi barometru nálad a názorů příslušníků strany, odrážel programové tendence a mohl se stát i jedinečným místem střetu jednotlivých frakcí, přičemž se zároveň demonstrovala svornost a jednota všech zúčastněných. Nedílnou součástí se stalo i potvrzení Riegra coby vůdce národa, kterému na závěr sjezdu obvykle přichystali bouřlivé ovace, doprovázené provoláváním slávy a přáním pevného zdraví, a ten pak zase ve svém proslovu neopomenul vyzvat důvěrníky k vytváření volebních výborů, čímž zároveň zahájil další, agitační fázi předvolební kampaně.

Agitační fáze

Představitelé Národní strany si změn v charakteru agitační fáze všímali už na konci 80. let. Tehdy byli někteří z nich konfrontováni s novou situací, totiž s opravdovým volebním bojem, na který místy pro dosavadní silné postavení nebyli zvyklí. Pocity většiny z nich trefně vyjádřil poslanec Emanuel Zeis: „doba práce přestala a nastala perioda tlampačení. A já nemám té povahy, abych hauzíroval po přízni, a zákeřnictví přivede mne vždy do vášně. Zkrátka cítím, že se nehodím státi v této době v popředí a tíží mě závislost na přízni voličů.“⁷⁴ Přitom právě přízeň voličů můžeme směle nazvat ústředním motivem agitace. Rozmanitosti v charakteru toho kterého voliče si žádaly na politické straně taktický výběr adekvátních prostředků a můžeme předdeslat, že v tomto ohledu zůstávala Národní strana na konci 19. věku pozadu za svobodomyšlným rivalem. Dodejme ale, že tomu nebylo pouze z neschopnosti přizpůsobit se novému prostředí, ale spíš z morálních závazků bránících poklesnout na úroveň křiklounství

72 Tamtéž.

73 Heidler, Jan – Šusta, Josef: Příspěvky k listáři Dra. Frant. Lad. Riegra. II. díl, Praha 1924, s. 494.

74 ANM, Albin Bráf, kart. 17. Dopis Emanuela Zeise Albinu Bráfovi z 25. 7. 1890.

a „boucharonství“ masové politiky. Přesto není nezajímavé sledovat, jak se s tímto dilematem staročeši snažili vypořádat.

Za počátek agitační fáze v určitém místě lze pokládat proklamaci jména kandidáta a vznik místního volebního komitétu, jehož členskou základnu tvořili zástupci z řad důvěrníků, a který měl na starosti veškerou předvolební aktivitu od vyhlášení kandidatury až po naplnění volebních urn co největším počtem „správných“ hlasovacích lístků. Tak jako při vytváření sborů důvěrníků se i v případě volebních výborů objevily snahy soupeře zastrašovat politické rivaly a svou sílu ukázaly zejména při říšských volbách v roce 1891, kdy vrcholila kampaň proti punktacím. Důvěrník z Jilemnice tehdy psal stranickému vedení, že není možné vytvořit volební komitét, že se nikdo nechce proti mladočechům exponovat. A když se místní lesmistr pokusil vystoupit, „nadali mu veřejně hraběcích pacholků“. ⁷⁵ „Zpustlost mezi naším lidem jest ohromná“, dodává na závěr dopisu. ⁷⁶ K samotné náplni práce výborů, vedle nejrozumnějších forem agitace a kontaktů s voliči, patřily pravidelné zprávy pražskému vedení o místní situaci, výpomoc staročeskému kandidátu, ale i zajišťování finančních prostředků. Pro jasnější vymezení povinností vznikl elaborát s instrukcemi, jehož sepsání náleží do kontextu reorganizace a představuje další ze střípků staročeských nástrojů vytvořených za účelem adaptace na nové podmínky. Dodejme, že ne vždy byl okresy akceptován. ⁷⁷ V této propozici vydané v polovině 90. let se také doporučovalo dva dny před konáním volby zřídit volební kancelář. Zmínky o ní máme v roce 1888 u mladočechů. ⁷⁸ Při říšských volbách o tři léta později ji bezpečně užívaly obě národní strany, přičemž staročeská sídlila v Českém klubu v Jungmannově ulici, později pak v hotelu Victoria, a mladí ji umístili v kavárně U Prince na Velkém náměstí. ⁷⁹ V kanceláři sídlil volební výbor, disponovala povozem a několika poslíčky. Vedle samotné agitace poskytovala voličům nejnutnější služby, jako výměnu volebních lístků, pomoc s jejich vyplněním a obecné informace o průběhu volební procedury. V roce 1897 pak volební kancelář nechyběla v kampani žádné ze zúčastněných politických stran. ⁸⁰

75 NA, ČK, kart. 18. Dopis z Jilemnice 16. 2. 1891.

76 Tamtéž.

77 NA, ČK, kart. 19. Dopis důvěrníka z Rokycan 10. 10. 1895.

78 LAPNP, KM. Bráf Mattušovi 10. 8. 1888.

79 Dnešní Staroměstské náměstí, současný název trvale používán od r. 1895.

80 In: Národní politika, XV (71), 12. března 1897. . 2.

Od počátku konstitucionalismu do sklonku 19. věku se u nás prosadily tři hlavní formy předvolební agitace, které můžeme rozdělit do kategorií: psané slovo, mluvené slovo mimo schůze voličů a mluvené slovo pronesené při volební schůzi.⁸¹ Pochopitelně toto shrnutí nijak nevyčerpává nejrůznější jiné způsoby, jak získat hlas pro svého favorita, nicméně my se nyní zaměříme právě na výše zmíněné a pokusíme se zachytit momenty související s proměnou politického prostředí.

Do kategorie agitace psaným slovem můžeme zahrnout nejrůznější techniky, počínaje periodickým tiskem, přes pouliční letáky a pamflety, plakáty s rozmanitou grafickou úpravou, až po dopisy zasílané na domovní adresy voličů. Posledně zmíněná v sobě od roku 1897 nesla cosi výjimečného: „Představte si podkrovní domácnost nějakého chuděry člověka, o němž nikdo ve světě neví, u něhož příchod listonoše způsobí poprask a obrátí všechno vzhůru nohama. A teď takový paria je denně třeba třikrát poctěn návštěvou listonoše, jenž mu přináší vyznání lásky pánů kandidátů. Polichotí a povznáší „malého muže“ a to patří mezi půvaby všeobecného práva hlasovacího.“⁸² Snažme se na chvíli vžít do pocitů těchto lidí a zachytit atmosféru oněch převratných okamžiků. Dobový tisk nám v tomto ohledu poskytuje účinný prostředek.

Stranický tisk patřil mezi hlavní zbraně předvolební agitace a prováděl voliče po celou dobu předvolební kampaně, v rámci které plnil pestrou paletu úkolů. Otevřeme-li staročeské listy, nalezneme vedle ideových polemik i detailní popisy sjezdů stran, vždy s „objektivním“ komentářem, doplňované kandidátní listiny, programová provolání a nakonec to nejdůležitější – výsledky volebního maratónu.

Zpočátku se na masovou distribuci tisku zaměřila strana svobodomyslná, která zasílala v období kampaně do klíčových hostinců noviny bezplatně. Pravděpodobně z důvodů finanční tísně staročeských listů se podobná praxe v případě Národní strany dlouho neprosadila. Ještě v roce 1895 si na obdobné nedostatky stěžoval důvěrník z Mirovic: „Strana svobodomyslná to dávno již pochopila a kdežto tato strana do mnohých obcí Národní listy buď zdarma, nebo jen za náhradu kolku a poštovného zasílá, a proto také Národní listy zde hojně se čtou, nezná zdejší lid téměř ani staročeských

81 O politické schůzi podrobně Velek, L.: Způsoby politické komunikace v 19. století. Místo a role politické schůze v politické kultuře českých zemí 1861–1914.

82 In: Národní politika, XV (71), 12. března 1897. S. 3.

listů. Uvažte tento prostředek, já mám o něm dobré mínění a dle mého náhledu mělo se již dávno k němu sáhnouti.“⁸³ Vedení se v nadhozené otázce asi spoléhalo na štědrost místních důvěrníků, a je pravda, že se našli i tací, kteří neměli hluboko do kapsy a rozdávání tisku voličům hradili ze svého. S ohledem na nové voliče, obvykle nijak trpělivé a náročné čtenáře, někteří důvěrníci doporučovali zasílat zdarma jen přílohy, a to „ne příliš dlouhého obsahu a v příloze té mluvit venkovským voličům slohem prstonárodním k srdci“. ⁸⁴ Jistý důvěrník zase v rozesílaném tisku červenou tužkou zatrhl vždy pouze to, co si přál, aby četli, a nalezneme i další rozmanité praktiky při snaze získat voliče pro své politické přesvědčení. Nebylo tedy radno zůstat při distribuci tisku pasivní a hlavně na venkově platila slova důvěrníka: „rolníci sedí doma anebo se scházíávají k starostovi a též do hostince a tu čtou – a čtou to, co dostanou k čtení.“⁸⁵

Vedle periodického tisku s hutnými odstavci psanými formou určenou spíše pro více vzdělané čtenáře se uplatnily zejména letáky rozdávané na ulici nebo zasílané voličům. Často se nemalé finance vydávaly na pouliční plakáty, ať už oznamující schůze, obsahující výňatky z projevů, kandidátky, nebo pouze stručná hesla na způsob „Volte P. Šimona!“⁸⁶ Nesmělo se přitom opomenout vychválit zde vlastního kandidáta a tupit soupeře, jak jen to bylo možné.⁸⁷ Kromě klasického nalepování na nároží, zahradní zdi, domovní podloubí a jiná vhodná místa přišli mladočeši v roce 1897 s novinkou v podobě reklamního vozu polepeného plakáty, které vyzývaly k volbě pana Březnovského. Vůz byl však záhy zkonfiskován, poněvadž plakáty nebyly předloženy ke schválení úřadu. Se zlou se potázali i agitátoři, kteří se pokusili umístit volební plakáty v pražské tramvaji, čemuž se několik pasažérů postavilo na odpor a nezvyklá dekorace skončila na smetišti. Jindy strany neváhaly využít své postavení ve vedení města a soupeřům prostě vylepování plakátů zatrhlly s odůvodněním, že by uváděly rozvášněné myslí lidu do větší extáze.

Všechny tyto formy psaného slova zároveň plnily důležitou informativní funkci tím, že oznamovaly termíny volebních schůzí, kde kandidáti tvář v tvář voličům hájili svá přesvědčení, proč právě oni si zaslouží zasednout do poslanecké lavice.

83 NA, ČK, kart. 19. Dopis J. Krejčího z Mirovic 20. 6. 1895.

84 NA, ČK, kart. 18. Dopis z Veselí nad Lužnicí 13. 2. 1891.

85 NA, ČK, kart. 18. Dopis z Veselí nad Lužnicí 13. 2. 1891.

86 In: Národní politika, XV (71), 12. března 1897. S. 3.

87 In: Národní politika, IX (59), 1. března 1891. S. 4.

Ačkoli význam tisku při získávání voliče je nesporný, páteří agitační fáze zůstávaly schůze voličů, kterých se měl kandidát účastnit na co nejvíce místech volebního obvodu. Mít dostatek času na „obchůzku“ náleželo k podmínkám úspěšné kampaně, a tak mnohdy slyšíme urgence k vedení, aby s výběrem kandidáta „nelenili“.⁸⁸ Vedoucí orgány strany nechávaly vše podstatné na místních volebních výborech už proto, že řada předáků byla i kandidáty a měla plné ruce práce ve vlastní volební skupině. Přesto zůstala Praze úloha v případě potřeby vyslat některého z výtečných řečníků jako posilu na ohrožený úsek fronty, ale ne vždy žádost okresů vyslyšela.⁸⁹ Sama schůze musela plnit zákonem předepsané formality a při jejich opomenutí měl přítomný zástupce vlády oprávnění shromáždění rozpustit.⁹⁰ Ještě na konci „dlouhého“ století přitom přetrvával model, kdy diskuze kandidátů přítomných stran probíhala společně a organizaci často zajistilo vedení obce, na jejímž území se odbyvala. Postupem času a vlivem proměn, o kterých se ještě zmíníme, byl popsán model opuštěn a schůze se nakonec staly výlučně záležitostmi jednotlivých politických stran.⁹¹

V ideálním případě si shromáždění voliči nejprve zvolili předsedu, který schůzi řídil a uděloval slovo jednotlivým kandidátům. Postupně představili své politické přesvědčení, a to pak hájili proti sokům a jejich stoupencům. Následně k nim směřovaly dotazy publika a na závěr každé schůze dával předseda odhlasovat o znění rezoluce, v které se obvykle vyjádřila důvěra některému z kandidátů. Zápas přitom někdy začínal ještě před samotnou schůzí, když se určoval termín konání. V roce 1891 se důvěrníci omlouvali, že nemohou dorazit na sjezd strany, protože „náhodou“ na stejný den radnice ohlásila schůzi voličů.⁹² Jindy zase taktika mladých spočívala v zabrání většiny míst v sálu už hodinu před začátkem, „a tak mysli, že si svého předsedu dle libosti zvolí, a měli také rezoluci přichystánu, dle níž měl být p. Masaryk za přijatého kandidáta proklamován.“⁹³ Podobnou praxí se závěrečná rezoluce stávala pouze nástrojem stran a pozbyla původní výpovědní hodnotu o smýšlení shromážděného voličstva. Scénář taktiky

88 NA, ČK, kart. 18. Dopis důvěrníka F. Hradeckého z Kutné Hory b. d. 1891.

89 Důvěrník z Vlašimi si stěžoval, že při posledních volbách E. Engel do místa třikrát zavítal, zatímco F. L. Rieger na opakovanou žádost „k nijakému účastenství pohnouti se nedal.“ NA, ČK, kart. 19. Dopis z Vlašimi 5. 2. 1895.

90 Velek, L.: Způsoby, s. 205.

91 Tamtéž.

92 NA, ČK, kart. 18. Dopis z Kutné Hory 14. 2. 1891.

93 In: Národní politika, IX (57), 27. února 1891. S. 2.

mladých popisuje list z archivu Národní strany: „Když jest přítomno několik mladočeských křiklounů, mluví a uráží se tak dlouho, až se studem počnou staří rozcházet – některý mladý navrhne rezoluci, jeho stoupenci začnou volat „přijímáme“ a nedají se překřičet. Pak se to uveřejní, aby se dělala na venek reklama, a tím se strhne i některý ne dosti spolehlivý přívrženec strany naší.“⁹⁴

Chováním mladočechů na voličských schůzích se zabývali i ve vedení Národní strany, kde byl ale Karel Mattuš nucen konstatovat, že „nemáme v rukou, abychom zabránili přístupu žvlům bouřným.“⁹⁵ Někdy se útoky na staročechy konaly i mimo schůze voličů a dokonce v dopravních prostředcích.⁹⁶ Zástupci volebních výborů se po této zkušenosti raději vyhýbali přímé konfrontaci, odmítali účast na schůzi a hledali jiný způsob styku s veřejností.⁹⁷ Často se uchylovali k tzv. tiché agitaci, tedy intenzivním rozhovorům s jednotlivými voliči, které se ujaly při volbách v roce 1895.⁹⁸

Podstatnou nevýhodou staročechů při volebních schůzích zůstávalo lpění na tradičním charakteru přesvědčování s důrazem kladeným na věcnou stránku diskuze. Tato taktika platila na vzdělané vrstvy, navíc přijímající vzorce myšlení typické pro národně-liberální milieu. Jen obtížně ale mohla konkurovat mladočeské taktice nesplnitelných slibů, podbarvené drážďením emocí, které více platilo na nově oprávněné voliče. Tento koncepční rozpor je dobře patrný na snaze svobodomyšlných získat krizí tísněné rolníky: „chytání jsou voličové na tu vějičku, že budou-li zvoleni ..., nastane dělení pozemků i peněz vůbec.“⁹⁹ Na rozpory v mladočeském programovém spletníci upozorňoval při schůzi voličů staročeský kandidát Josef Maška. Tázał se mladočecha Karla Kramáře, zdali hodlá podporovat agrární program, a ten byl „ve velkých nesnázích, an nechtěl přímo říci, že většina požadavků těchto nesplnitelná a nesmysl jest.“¹⁰⁰ I tak byl Kramář nakonec rezolucí schůze doporučen za kandidáta. Během 90. let si staročesi, až na některé otrlé jedince, uvědomili, že „aktualizace“ formy projevu na volební schůzi je nezbytná. Deset let od drtivé porážky zazněla na schůzi vedení věta, která odrážela důsledek demokratizačního procesu

94 NA, ČK, kart. 18. Dopis z Veselí nad Lužnicí 13. 2. 1891.

95 NA, ČK, kart. 9. Protokol zasedání SDPNS ze dne 20. 2. 1895.

96 NA, ČK, kart. 18. Dopis Josefa Šimona z Dobřichovic 16. 2. 1891.

97 NA, ČK, kart. 18. Dopis z Jilemnice 23. 2. 1891.

98 NA, ČK, kart. 19. Dopis z Lomnice nad Labem z 25. 7. 1895. Tamtéž. Z Borovan 14. 8. 1895.

99 NA, ČK, kart. 18. Dopis Josefa Šimona z Dobřichovic 16. 2. 1891.

100 NA, ČK, kart. 18. Dopis Josefa Maška ze 14. 2. 1891.

a o níž málokdo pochyboval: „lid bude volit toho, kdo mu více slíbí a kdo jej více dojde.“¹⁰¹

Zatímco kandidáti představovali sebe a své programy v naplněných sálech hostinců, na otevřeném prostranství pomalu vrcholila předvolební kampaň – začínala pouliční agitace. I v této aktivitě přitom staročeši zůstávali pozadu a nemalou roli zde opět hrála tolikrát zmíněná představa o nevhodnosti „vnucovat se voličům“, případně neadekvátnost formou vnucování při proměně elektorátu.¹⁰² O metodě staročeské agitace z počátku 90. let nás informuje důvěrník z Pacova: „Jak budou sestaveny volební listiny (seznam voličů pozn. a.), rozdělíme si voliče a budem každý účinkovati na ty, které jsme si, majíce na ně vliv, vybrali.“¹⁰³ Autor neopomenul dodat, že se jedná o „několikaletý, při volbách již osvědčený způsob.“¹⁰⁴ Nicméně překážkou se stal nízký počet staročeských důvěrníků, kteří se navíc omezili na městské oblasti a venkov opomíjeli. Dostatek sil a vůle politizovat i nejméně přístupné oblasti tak přispěly k vítězství mladočeské strany, která strhla i dosud neoslovené voliče: „dostavil se počet voličů, jaký tu nikdy při volbě nebyl. Přišli voliči, jenž v své neuvědomělosti ani o mladočeších a staročesích ničeho nevědí jsouce roztroušeni v nejzazších horských končinách v Krkonoších a přišli s vypsány listy s jménem mladočeského volitele.“¹⁰⁵ S blížícím se dnem voleb zaplavovaly pražské ústředí dopisy udivených důvěrníků, kteří informovali o „zběsilém běhání“ mladých, jejich nečekaném počtu a vůbec, že taková agitace zde ještě nebyla.¹⁰⁶ Znovu se zde projevil prvek typický pro kádrové strany, elitářství: „při vybírání spojenců jsme my příliš vybíraví a opatrní, my hledáme osoby vážené, rozumné a poctivé – jím jest ale každý vřod ... kdo dovede křičet a láteřit.“¹⁰⁷ Vidíme, že staročeši více bojovali sami se sebou, se svým pojetím politické kultury, než že by si neuvědomovali příčiny neúspěchu.

Zkušenosti získané roku 1891 se částečně uplatnily při volbách o čtyři roky později. Dostaly vyjádření v agitačních propozicích, kde se

101 NA, ČK, kart. 9. Protokol zasedání VVNS z 10. září 1901.

102 Co do kvality i kvantity.

103 NA, ČK, kart. 18. Dopis z Pacova 2. 2. 1891.

104 Tamtéž.

105 NA, ČK, kart. 18. Dopis Josefa Maška z 16. 2. 1891.

106 NA, ČK, kart. 17. Dopis z Příbrami 4. 3. 1891.

107 NA, ČK, kart. 18. Dopis z Veselí nad Lužnicí 13. 2. 1891.

doporučovalo na poslední dny před volbou najmout honorované pouliční agitátory. Také důvěrníci v okresech si již tehdy uvědomovali výhody této indicie nástupu masové politiky: „Ten lid je teď úplně popleten ... kdo mu bude více hučet do uší, ten vyhraje. V tom ohledu by staročeská strana měla najmout opravdu pár vhodných tlučhubů, spravili by toho ... více, než všechny schůze dohromady.“¹⁰⁸ Hučet do uší se pak dá na nespočet způsobů a s jedním takovým přišli mladí v roce 1897, aby si získali pražské voliče. Že se takový způsob agitace uplatnil na úkor věčné debaty, jen podtrhuje rysy nových forem předvolební kampaně: „Před hostincem stojí řada povozů a pořadatelé ozdobeni červenobílými stužkami. Zástup zvědavců obklopuje volební kancelář Náhle zahlaholily bujaré zvuky hudby, národní píseň vesele se nese sluncem prozářeným vzduchem. Překvapení pozorujeme dostavník, v němž sedí 9 hudebníků, kteří hrajou národní písně. Pohyblivý tento orchestr způsobil pochopitelný poprask. Jest to americký nápad agitátorů Březnovského.“¹⁰⁹

Významné změny v politickém prostředí na sklonku 19. století utvořili tlak na „nejkádrovější“ z českých stran občanského tábora a přinutili ji přizpůsobit se, alespoň v některých ohledech, nastupující koncepci politické kultury. Na rozšiřování volebního práva a odhodlání mladočeského tábora využít příznivé situace k oslabení dosud dominantní Národní strany ne-reagovala tato dostatečně ani ne tak na organizační, jako mentální rovině, která zásadní pokusy o „modernizaci“ pohrčila. Ve studii jsme si představili jednotlivé fáze volební kampaně a proměny, které se jich dotýkaly. Jistý posun byl zaznamenán zejména při výběru kandidátů, kdy byl v zásadě opuštěn původní striktně honorační model a prosadila se praxe nominací osob dříve nepřijatelných. Menší flexibilitu projevila Národní strana v agitační fázi, kdy se sice vedení pokusilo o vyšší centralizaci a synchronizaci agitačních praktik, ale tato snaha nebyla dostatečně podporována u místních důvěrníků. Právě nechuť místních důvěrníků zapojit více energie do předvolebních zápasů zůstávala kamenem úrazu staročeské politiky, a jakkoli se stranické vedení snažilo posunout organizaci směrem k masovému modelu a zmobilizovat veškeré síly, volný vztah s regionální a místní rovinou neposkytoval nástroj jak apatii a pasivitu důvěrníků překonat.

108 NA, ČK, kart. 19. Dopis z Hořovic b. d. 1895.

109 In: Národní politika, XV (71), 12. března 1897. S. 2.

Ta se u některých projevila i nedůvěrou vůči smysluplnosti další existence strany.

Jak jsme se mohli přesvědčit, v případě kultury politiky se staří odmítali „běhu času“ podvolit, zatímco jejich dosavadní rivalové slavili úspěchy. Ale jen prozatím. Otevření Pandořiny skříňky totiž nakonec dostihlo i mladé, když se na obzoru začali rýsovat noví soupeři. Kramář si neopomenul postěžovat listem příteli na nepěkný úkaz: „ (...) měl jsem už jednu schůzi – a dost! Přišli na mne socialisti. Jeden z nich, který není ani doktor, ani učitel, nýbrž, jak sám dodal, švec, doporučoval mně, abych studoval sociální otázku! Co tomu říkáte? To je už opravdu dojmavé – a člověk jen otvírá ústa, a čeká, co ještě přijde. A přijdou věci nepěkné! Opravdu, lidstvo nemohlo nic chytřejšího udělat, než se dát na tu šílenou demokratizaci všeho!“¹¹⁰ Jak vidíme, v některých otázkách si mladí se starými mohli podat ruce.

110 Kokešová, Helena (ed.): Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence. Praha 2004, K. Kramář E. Albetovi l. 7. 1896, s. 243.

ZU VERWANDLUNGEN DER WAHLKAMPAGNE DER NATIONALPARTEI IM AUSGEHENDEN 19. JAHRHUNDERT

Die vorliegende Studie konzentriert sich auf die Form der Wahlkampagne der Nationalpartei am Ende des 19. Jahrhunderts. Die mit den Namen František Palacký und František Ladislav Rieger verbundene, bis dahin dominante politische Kraft des Parteiensystems in Böhmen erlebte damals eine Zeit des heftigen Verfalls, der mit einer allgemeinen Verwandlung der politischen Szene zusammenhing. Diese Veränderungen entsprangen unter anderem der fortschreitenden Demokratisierung des aktiven Wahlrechts. Das Aufkommen einer neuen Wählerschaft sowie Aktionen des Gegners der Altschechen, nämlich der Freisinnigen Nationalpartei, forderte eine Gegenaktion. Es war erforderlich, die eigene Wahlstrategie an die neuen Bedingungen anzupassen. Im Laufe der 1890-er Jahre gelang es der Parteiführung zahlreiche Ideen- und Organisationsreformen durchzusetzen, von lockereren Ansprüchen auf den sozialen Status nominierter Kandidaten, über Änderungen in der Organisation der Partei bis hin zur Einführung einer zentralisierten Leitung der alltäglichen Wahlkampagne. Bemühungen der Zentrale stießen allerdings dauerhaft auf abweichende Vorstellungen örtlicher Vertrauensmänner, die die niedrigste Ebene in der Organisation der Altschechen verkörperten. Ihre Unfähigkeit, sich den neuen Bedingungen anzupassen, und ihre zunehmende Passivität trugen schließlich dazu bei, dass die Hoffnung auf eine Wiederbelebung der Partei bei, die seit Jahrzehnten die tschechische Gesellschaft repräsentierte, endgültig zerschlagen wurde.

Der Autor schöpfte seine Kenntnisse sowohl aus bisher erschienenen Studien zum gegebenen Thema als auch aus dem Quellenmaterial, das in Archivbeständen des Nationalarchivs, des Archivs des Nationalmuseums und des Literaturarchivs des Tschechischen Literaturmuseums (Památník národního písemnictví) aufbewahrt werden. Für mehr Übersichtlichkeit bei der Betrachtung teilt er die Wahlkampagne in mehrere Phasen und legt die Charakteristik der Kampagne und ihre Verwandlungen in der jeweiligen Zeitspanne auf Grund der innenparteilichen Kommunikation zwischen der Zentrale und den örtlichen Vertrauensmännern vor.

THE CHANGES OF THE ELECTORAL CAMPAIGN OF THE NATIONAL PARTY (NÁRODNÍ STRANA) IN THE LATE 19TH CENTURY

Study monitors changes in the election campaign of the National Party at the time of its political decline in the late 19th century. This decline was mainly due to the changing of political milieu in Czech lands and changes of electoral base. Author focuses on the party management response to this fact (in organization, ideology and personalities of candidates).